

ГЕРМЕНЕВТИКА. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ. РЕЦЕПЦІЯ

УДК 82.091

Світлана Пилипишин

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІЩЕННЯ ЧАСОВИХ ПЛАСТІВ З ПОГЛЯДУ СУЧАСНОСТІ (з кінця ХХ – до початку ХХІ століть)

На основі концептів Р. Козеллека розглядається пограниччя ХХ-ХХІ століть. Дослідження зміщених часових історичних пластів постійно вдається до ретроспективних і антиципаційних орієнтацій. Розглянуто модель рецептивної поетики. Аналіз сягає в разі потреби у першу половину ХІХ і в усе ХХ століття. Саме в такому обширному культурному просторі необхідні спочатку ретроспекція, а потім антиципація в переосмисленні давніх публікацій та переоцінках стереотипів і звичних оцінних суджень історико-літературних праць, імперських зусиль Росії, а згодом доктрин колишнього СРСР, пропозицій емігрантів із східнослов'янського простору чи української діаспори.

Ключові слова: часові пласти, ретроспекція, антиципація, рецептивна поетика, міжнаціональні колізії, українсько-російські культурні взаємини.

Дискурсивна практика новітньої компаративістики у відкритому суспільстві насамперед пропонує розмаїття теоретико-методологічної бази. Ми вже не раз у своїх працях згадували концепти Р. Козеллека [8; с. 9], в річищі яких подаємо назву цього дослідження, і далі розгортаємо хронотопні його виміри, які сягають аж пограниччя ХХ-ХХІ століть.

Тепер у зміщених часових історичних пластах доводиться постійно вдаватися до ретроспективних і антиципаційних орієнтацій. Динаміка дослідницького мислення не тільки подумки, а й уявно скеровує сучасне покоління молодих літературознавців у минуле й майбутнє. Ретро проектує практику, світовідчуття і пізнання доквілля та самого себе в осяжну минувшину, в спогади, у нашу пам'ять. Антиципація, з погляду рецептивної естетики, означає заздальгедь складене уявлення про подальший розвиток подій, маючи такі елементи духовного світу, як „передбачення, передчуття, здогадування” [1, с. 786]. На такому вимірі глобалізації пізнання всього доквілля і своєї сутності в теорії літератури та культурології складається модель рецептивної поетики. Вона по-своєму озброює компаративіста щодо пізнання словесних текстів. У цій справі йому допомагають і сприяють міжпредметні зв'язки, міжнаціональні культурні взаємини, нові численні теорії, які склалися впродовж ХХ століття [2; 12; 13]. При цьому не може домінувати якийсь один із

численних ракурсів, бо рецепція супроводиться типологією подібних і суміжних текстів [4; 5]. Як показали українські дослідники, об'єднані в певну інтерпретативну спільноту, дуже ефективно спрацьовує історична ретроспектива і в українській літературі [7]. Автори наукового збірника „Історична ретроспектива в українській літературі” переконливо це продемонстрували на різних жанрах і постатях митців давньої доби [7, с. 11-50], нової [7, с. 54-108] і новітньої словесності [7, с. 109-150], тобто на тому історико-літературному матеріалі, який стосується обраного нами періоду, що розглядається крізь призму українсько-російських взаємин.

Врахувавши ряд наукових напрацювань росіян, ми спробували долати міжетнічні й міжнаціональні колізії і докладніше одне двадцятиріччя періоду російсько-українських культурних взаємин (70-90-і роки ХІХ століття), виходячи далеко за його хронологічне окреслення, сягаючи в разі потреби у першу половину ХІХ і в усе ХХ століття. Саме в такому обширному культурному просторі видавалися необхідними спочатку ретроспекція, а потім антиципація в переосмисленні давніх публікацій та переоцінках стереотипів і звичних оцінних суджень історико-літературних праць, імперських зусиль Росії, а згодом доктрин колишнього СРСР, пропозицій емігрантів із східнослов'янського простору чи української діаспори.

Таким чином, для становлення дискурсу про українську самодостатність потрібен був культурно-історичний контекст тривалістю 150-300 років і подвижницька націєтворча діяльність таких геніїв, як Тарас Шевченко, універсалістів, як Іван Франко, Михайло Грушевський і Леся Українка, таких працюючих культурно-політичних діячів, як Михайло Драгоманов і Володимир Винниченко та багато інших.

З погляду сучасної рецептивної естетики, її зрілого рівня в європейському просторі, з національних варіантів, а також з тих психологічних, етико-критичних передумов, які мала в кінці ХІХ століття й Україна, доцільно брати до уваги повноту кожної національної культури, систему основних видів мистецтва – художньої літератури, театрального, образотворчого, артистичного, музично-хореографічного креативного самовияву талантів тощо, щоби переконливо трактувати українську самодостатність і культурно-національну ідентичність. Справедливо відзначив В. Івашків, що вже романтична драма, яка була „закономірною ланкою загальнолітературного розвитку”, виводила „зміст драми за межі зображення лише побутових відносин, на рівень зв'язку особистості з історією, історичною долею народу” [6, с. 142]. А Р. Гром'як переконливо показав, що історія української літературної критики згаданого періоду „обстоювала й успішно утверджувала престиж українства як багатоаспектного явища” [3, с. 203]. Варто зазначити, що у взаємодії різножанрових літературних творів, історії літератури, літературної критики, журналістики та публіцистики постійно зростала роль полеміки. І цей аспект власне мистецьких явищ

промовисто показала полеміка О. Огоновського з О. Пипіним. Після смерті їх обох значення в цьому процесі політики бачимо у спогадах росіянина П.М. Мілюкова [11]. Торкнувшись українсько-російських взаємин у власній багатогранній діяльності, особливо виразно з 1886 року, до першої поїздки в Америку (США) [11, с. 105-145], а далі – парламентської діяльності під час Третьої і Четвертої Думи в царській Росії, він згадував свою діяльність „в захист українського національного самоопределення” [11, с. 381]. Виступивши проти заборон відзначати Шевченківські дні, П. Мілюков спеціально їздив до Києва, аби вивчити ситуацію. Цікавою, з цього погляду, видається полеміка П. Мілюкова з М. Грушевським. „Я, – пише П. Мілюков, – утверждаю в Думе, что „истинными сепаратистами являются русские националисты”, отрицающие самостоятельный украинский язык и украинскую литературу и поощряющие правительственные гонения, которые уже заставили украинское движение перенести свой центр в австрийские пределы” [11, с. 382].

Як бачимо, ситуативно функції історика і політика П. Мілюкова під час банкрутства царського самодержавства і становлення парламентаризму за участю Тимчасового уряду змінювалися. Професійний історик виступав як діяльний політик, ставши міністром закордонних справ. За його 84 роки земного життя вклалося декілька історичних епох і особистісних парадигм: учений-історик, публіцист, редактор визнаних газет, лідер партій, голова парламентської опозиції ідейний вождь російської еміграції.

Тому така особистість була сумірною з істориком літератури О. Пипіним, якому належала непроминальна роль адвоката українства, що трансформувалася через українофільство в українську національну свідомість. П. Мілюков компенсував те, що не зумів свого часу реалізувати О. Пипін. В Україні останньої третини XIX століття аналогічно М. Драгоманов розбудив свідомість і творчість І. Франка, а той у взаєминах із своїм учителем О. Огоновським став визначною особистістю, спілкуючись з істориком і письменником М. Грушевським. Як учений-історик М. Грушевський перевершив хворого І. Франка, очоливши Центральну Раду в проголошенні незалежності своєї держави. Але це сталося вже після загадкової смерті академіка і тривалого цькування його імені й заслуг перед Соборною Україною.

У період 70-90-х років XIX століття, особливо на зламі XIX-XX століть, такі культурні діячі, як М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко, визрівали як особистості надзвичайно швидко: випереджуючи історичний час на зламі віків. Щодо концентрації обдарованості історика М. Драгоманова у контексті другої половини XIX віку з врахуванням його листування, багатогранної діяльності за межами російської імперії важко переоцінити дослідження О. Куцої „Михайло Драгоманов і розвиток української літератури в другій половині XIX століття” [10], особливо розділ „Політичний письменник Михайло

Драгоманов проти „неполітичної” літератури” [10, с. 150-223]. Скрупульозно простеживши всі відтінки взаємин М. Драгоманова з друзями і ворогами, проф. Куца аргументовано довела його вирішальну роль у світоглядному змужнінні Олени Пчілки і Лесі Українки, послідовників М. Павлика та І. Франка, в розширенні європейських горизонтів українського письменства, його вивільнення з російських тісних „обіймів”. У цьому аспекті вона слушно твердила: „Культурно-національна і політична програма М. Драгоманова кінця 80-х – першої половини 90-х рр. вимагала „убачити напрямок руху світового, його міру, закон”, з’єднатися з ним та використати для власного прогресу. На першому плані, як і десять років тому, був „поступ політичний”. Перед українськими письменниками М. Драгоманов поставив завдання увійти у безпосередні стосунки з європейською літературою, наукою, політикою” [10, с. 217]. Знесилений фізичними муками і тугою за Україною, писала далі сучасна дослідниця, був незадоволений зробленим і самим ним. У листах М. Драгоманова до І. Франка та М. Павлика, які він надсилав останнього року свого життя, звучали і нагадування, і прохання подавати звістки про його невсипущу працю в галузі україністики і заслужити перед земляками титул патріота, він завжди викривав „наївну асиміляцію” [10, с. 222]. Висновок, до якого підводила своїх читачів дослідниця через багато років після смерті на чужині М. Драгоманова, зберігає свою актуальність і досі. Зацитуємо його: „Загалом вимоги М. Драгоманова до літератури, що підпорядковувались реалізації власної політичної ідеї, хоч інколи й хибні, але історично оправдані: його критика „неполітичної” літератури виводила українців, насамперед письменників, із стану апатії та зневіри <...>” [10, с. 222]. Роль М. Драгоманова в українській культурі, за І. Франком, стала „дрібкою квасу”, що викликала „життєдаєне бродіння, у якому народжувалася нова українсько-європейська література” [10, с. 223].

Щодо М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, І. Нечуя-Левицького, О. Огоновського маємо тепер, у період зміни й співіснування дослідницьких парадигм, не тільки праці українських літературознавців старшого покоління, а й наймолодших лідерів у такій драстичній сфері, як українсько-російські взаємини. Це Б. Тихолоз [15] і В. Подрига [14]. Якщо перший у монографії „Філософська лірика Івана Франка” простежує лірику в контексті світоглядно-естетичної еволюції Івана Франка та „одісею духу” універсаліста і колізії поезії „пророцтва і бунту” [15, 196-287], то Володимир Подрига з Переяслав-Хмельницького цілковито занурився в українську російськомовну прозу кінця XVIII – першої третини XIX століть (твори В. Наріжного, О. Сомова, А. Погорільського та ін.) як представників національного письменства [14, с. 2-8, 13-16].

Отож ці автори рішуче і ґрунтовно трансформують і переосмислюють „малоруськість” етнічного українства, по-новому трактують „російсько-українське єднання”.

Таким чином, зосередивши свою увагу на одному десятилітті XIX століття у широкому контексті тодішньої літературної критики, історії літератури, ми з допомогою концептів теоретика історії Р. Козеллека вийшли у якнайширший культурологічний простір *fin de siècle* (пограниччя) аж до XX-XXI віків.

З відходом із життя провідних діячів міжкультурних взаємин культурні функції перебирали на себе нові покоління з кожної національності.

Той літератор (літературознавець), що крізь призму „пластів культури” потрапляє в будь-який літературний часопросторовий вимір, легко може у своїй уяві, яка стикається з тією чи іншою текстуальною реальністю, зануритися в історико-літературне десятиліття.

Пограниччя XIX-XX століття обіймає собою такий багатий період, протягом якого увиразнюється семантика, що промовляє до людей кожного покоління через події, феноменологічно уявлені, персоніфіковані в живій історії. Тяглість досвіду тих людей періодично конкретизується у пам'яті реальних особистостей, відомих для кожної нації. Для нас у цьому разі промовистими є хронологічно розташовані особистості: О. Огоновський, О. Пипін, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та сотні інших як співробітники цих постатей, їхніх родичів, нащадків, наступників.

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX століття : [за ред. М. Зубрицької]. – [2-е вид., доповнене]. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. *Баррі П.* Вступ до теорії : літературознавство та культурологія / Пітер Баррі ; [пер. з англ. О. Погинайко ; наук. ред. Р. Семків]. – К. : Смолоскип, 2008. – 360 с. – (Серія „Пролегомени”).
3. *Гром'як Р.* Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX ст.) : [посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів] / Роман Гром'як. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. – 224 с.
4. *Гром'як Р.* Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007 / Роман Гром'як. – Тернопіль : Джура, 2007. – 368 с.
5. *Гром'як Р.* На шляхах до міжлітературної рецепції : деякі акценти і доміанти / Роман Гром'як // Біблія і культура : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 7-9. – С. 5-10.
6. *Івашків В.* Українська романтична драма 30-80-х років XIX ст. / В.М. Івашків. – К. : Наук. думка, 1990. – 142 с.
7. Історична ретроспектива в українській літературі : збірник наукових праць / [Семенюк Г.Ф., Задорожна Л.Т., Штонь Г.М. та ін.]. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2003. – 165 с.
8. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє : [про семантику історичного часу] / Райнгарт Козеллек ; [пер. з нім. В. Швед]. – К. : Дух і літера, 2005. – 380 с.
9. *Козеллек Р.* Часові пласти : [дослідження з теорії історії] / Райнгарт Козеллек ; [пер. з нім. В. Швед]. – К. : Дух і літера, 2006. – 436 с.

10. *Куца О.* Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX ст. / Ольга Куца. – Тернопіль : Посібники і підручники, 1995. – 224 с.
11. *Мілюков П.* Воспоминания / Павел Николаевич Милуков. – М. : Политиздат, 1991. – 528 с.
12. *Наливайко Д.* Компаративістика й історія літератури / Дмитро Наливайко. – К. : Акта, 2007. – 424 с.
13. *Наливайко Д.* Сучасна літературна компаративістика: аспекти й тенденції / Дмитро Наливайко // Слово і Час. – 2007. – № 5. – С. 28-30.
14. *Подрига В.* Українська російськомовна проза кінця XVIII – першої половини XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філологічних наук : спец. 10.01.01 „Українська література” / Володимир Миколайович Подрига. – К., 2008. – 19 с.
15. *Тихолоз Б.* Філософська лірика Івана Франка : Діалектика поетичної рефлексії / Б. Тихолоз. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка. Міжнародна асоціація франкознавства, 2009. – 319 с.

Summary

The attempt to focus the different-vec-tored projections of our several-years researches is offered in the search. As the basis the author took the concepts of R. Kozelleck, in which the name of this research is presented to. Then the chronotopic dimensions of research are opened and reach to XX-XXI centuries. At the time-replaced historical layers the researcher always applies to retrospective and anticipatsic orientations. The model of receptive poetics is examined. Having paid attention to science works of Russians, the author tried to overcome the interethnic and international disparity of interests during the period of twenty years of Russian-Ukrainian cultural relations (70-90s of XIX century). Also the author paid attention to chronological facts of the first half of XIX century and the all XX century.

Key words: time layers, retrospection, anticipation, receptive poetics, international interests, Ukrainian-Russian cultural relations.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009